

**KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS  
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS  
ISTORIJOS KATEDRA**

Jonas Girskis

IV kurso istorijos studijų programos studentas

**ŽYDŲ BENDRUOMENĖ ŠVĖKŠNOJE XVI - XX a.  
IR ŠVĖKŠNOS MIESTELIO SOCIALINĖS-EKONOMINĖS RAIDOS  
PROCESAS**

Bakalauro baigiamasis darbas

Darbo vadovas:  
Doc. dr. V. Vareikis

Klaipėda, 2007

## 2. ŠVĖKŠNOS ŽYDŲ BENDRUOMENĖ XVII – XX a.

Manoma, kad dauguma Lietuvoje apsigyvenusių žydų atsikėlė iš Vokietijos ir Lenkijos. Analizuojant mokslinę literatūrą, galima pastebėti, kad teiginiai apie žydų gyvenimo pradžią Lietuvoje labai skiriasi. Teigiama, kad žydai Lietuvoje apsigyveno dar viduramžiais. Tačiau J. V. ČiPLYTĖ teigia, kad žydai Lietuvoje gyveno jau XI a.<sup>1</sup> S. Atamuko moksliniuose tyrimuose randame teiginį, kad žydai kaimyninėje Lenkijoje apsigyveno XII a. antroje pusėje XIII a. pradžioje, o Lietuvoje jie apsigyveno tik XV amžiuje<sup>2</sup>. Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus išleistoje knygoje teigiama, kad žydai verslo reikalais į LDK ir konkrečiai į Lietuvos teritoriją užklydavo jau XIV amžiuje<sup>3</sup>. Kituose istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad pirmieji žydai į LDK atvyko po 1323 m. Lietuvos Didžiojo kunigaikščio kvietimo užsienio amatininkams ir pirkliams. Kadangi žydai visur garsėjo kaip puikūs pirkliai ir amatininkai, o LDK reikėjo vystyti atsilikusį savo ūkį, pastarasis kvietimas buvo naudingas visiems. Pirmiausia žydai apsigyveno pietrytinėje bei centrinėje LDK dalyje, kadangi šis regionas tuo metu labiausiai klestėjo. Čia buvo didžiausi miestai ir ėjo svarbiausi prekybiniai keliai, o Žemaitijoje, kaip jau yra pastebėta, didelių miestų tuo metu nebuvo. Žydų kėlimuisi į Žemaitiją trukdė ir patys valstiečiai. Jie žinojo likusias LDK dalies patirtį: ten žydai, remdamiesi valdovų privilegijomis, buvo beįsigalį prekyboje ir kai kuriuose amatuose. Manoma, kad XV a. pirmoje pusėje LDK gyveno apie 6 tūkst. žydų<sup>4</sup>. Žydai buvo išsilavinusi tauta. Jie buvo susipažinę su filosofija, matematika, gamtos mokslais, mokėjo užsienio kalbų<sup>5</sup>, todėl LDK kunigaikščiai pavesdavo jiems tvarkyti įvairius valstybės reikalus. XVI a. viduryje LDK gyveno apie 30 tūkst. žydų. Pradžioje dauguma žydų buvo miestiečiai, tačiau palaipsniui jie plito ir į mažesnius miestelius, kadangi ten susidarė palankesnės gyvenimo sąlygos. Ypač daug žydų atvyko gyventi į Žemaitiją. Čia žydų tautybės asmenų pagausėjo XVIII a. pradžioje. XVII a. viduryje dauguma jų gyveno tik didžiuosiuose Žemaitijos miestuose – Raseiniuose, Jurbarko ir t.t.<sup>6</sup> Po XVII a. karų ir epidemijų žydų kėlimasis į Žemaitiją paspartėjo. XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje jų jau gyveno beveik trečdalyje visų Žemaitijos miestelių. Žydų skaičius dar padidėjo po Šiaurės karo ir maro epidemijos. Jau XVIII a. pabaigoje žydų Žemaitijoje gyveno apie 26-30 tūkstančių<sup>7</sup>. Tai sudarė maždaug 7,5 proc. visų Žemaitijos gyventojų. Vėliau žydų skaičius dar didėjo. Daugelyje sričių jie tapo monopolininkais. I. Bušinskis rašė, kad „*miestai ir miesteliai yra apgyvendinti žydų*

<sup>1</sup> ČiPLYTĖ J. V., Amžina knygos tauta: Lietuvos žydų gyvenimo puslapiai. – Vilnius: Homo Liber, 2001, p. 18.

<sup>2</sup> Atamukas S., Lietuvos žydų kelias: nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos. – Vilnius: Alma Litera, 2001, p. 32.

<sup>3</sup> Žydų gyvenimas Lietuvoje. – Kaunas: Žara, 2001, p. 22.

<sup>4</sup> Atamukas S., Žydai Lietuvoje: XIV – XX amžiuje. – Vilnius: Lituanus, 1990, p. 14.

<sup>5</sup> Lietuvos žydai: 1918 – 1940 prarasto pasaulio aidas. – Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 43.

<sup>6</sup> Burtimas A., Žulkus V. ir kt. Žemaitijos istorija. – Vilnius, 1997, p. 108.

<sup>7</sup> Burtimas A., Žulkus V. ir kt. Žemaitijos istorija. – Vilnius, 1997, p. 108.

*ir jie su retomis išimtimis savo rankose laiko visą prekybą ir amatus. Tik Jurbarko ir Tauragėje yra vokiečiai pirkliai, kurie išimtinai prekiauja javais*<sup>8</sup>. Istorikai teigia, kad nuo senų laikų visa Žemaitijos smulki prekyba buvo žydų rankose. Žydų svarbą prekyboje rodo ir valdovų suteiktos privilegijos miestuose ir miesteliuose rengti turgus bei prekymečius. Randama teiginių, kad būtent dėl to, kad dauguma prekybininkų buvo žydai, o judaizmas draudžia dirbti šeštadieniais, daugelis turgų iš savaitgalio buvo perkelti į darbo dienas. Žemaitijos žydų amatininkai labiausiai pasižymėjo auksakalystėje, siuvime, kailių apdirbime, apsiuvų gamyboje, skardininkystėje ir dar daugelyje kitų amatų. Ypač populiaru buvo alkoholio gamintojo profesija. Tačiau iš istoriografijoje aptinkamų duomenų galime spręsti, kad nors daugelis LDK vyravusių amatų buvo vienodai populiarūs ir Žemaitijoje, pastarajame regione jų įvairovė vis dėlto buvo gana skurdi. Žydų amatininkai dažniausiai aptarnaudavo dvarus, aplinkinių kaimų gyventojus, vietinius miestelėnus bei pravažiuojančius. Lietuvių dvarininkai iš žydų taip pat gaudavo nemažą pelną, nes jie nuomodavosi patalpas krautuvėms bei žemę ūkininkavimui. Tiesa, didžioji dalis iš žydų gaunamų pajamų (o gal ir visos) jiems ir sugrįždavo, apmokant už įvairius pirkinius bei paslaugas, todėl tiek dvarui, tiek žydams buvo svarbus abipusis buvimas. Taigi, kaip matome, viską lėmė abiejų pusių ekonominis interesas. Deja duomenų apie didesnius amatininkų cechus Žemaitijoje istoriniuose šaltiniuose nebuvo aptikta.

Ypač gausiai žydai kūrėsi pasienio miesteliuose, nes čia buvo palankesnės sąlygos prekybai (didesnis prekių ir žmonių judėjimas bei galimybė užsiimti kontrabanda, kas prekybą darė pelningesnę).

### **2.1. Žydų bendruomenės Švėkšnoje istorinė raida.**

Deja mokslinėje literatūroje, aprašančioje Švėkšnos istoriją, apie žydus užsiminama labai retai. Pirmą kartą apie Švėkšnoje gyvenantį žydą Eliją užsiminama jau anksčiau minėtame dvaro inventoriaus surašymo akte (1644 m.), Švėkšną perkant Doenhofams<sup>9</sup>. Taigi galime teigti, kad žydai Švėkšnoje apsigyveno tik XVII a. pradžioje. Duomenų apie Švėkšnoje gyvenusį pirmąjį žydą Eliją nėra išlikę.

Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad Švėkšnos žydų bendruomenė pagausėjo XVII a. pabaigoje XVIII a. pradžioje. 1695 m. čia tarp 700 miestelio gyventojų jau gyveno apie 100 žydų, o 1765 m. žydai sudarė pusę visų Švėkšnos miestelio gyventojų<sup>10</sup>. Žydų skverbimosi į Žemaitiją priežastis nurodo E. Meilius. Jis mano, jog žydams įsikurti palankesnės sąlygos susidarė dėl didelių

<sup>8</sup> Buszynski I., Opisanie historyczno – statystyczne... – p. 27

<sup>9</sup> Lietuvos inventoriai (XVII a.). – Vilnius, 1962.

<sup>10</sup> Holokaustas buvusiam Klaipėdos krašte ir jo pasieny // Liuteronų balsas, 2006 m. liepa-rugpj., Nr. 4, p. 78.

žmonių nuostolių per Šiaurės karą ir 1708 -1711 m. marą, nes miestelių savininkams rūpėjo, kad į ištuštėjusias sodybas keltųsi nauji gyventojai<sup>11</sup>. A. Rugytė taip pat užsimena, jog XVIII a. pradžioje Švėkšna gerokai paaugo tad atsirado daugiau prekybininkų, kurių tarpe dominavo žydai.<sup>12</sup> Tačiau aptinkama teiginių, kad žydai Žemaitijoje galėjo kurtis ir dėl Mykolo Višnioveckio 1669 m. lapkričio 21 d. privilegijos Žemaitijos žydams. A. Meilus nurodo, jog šia privilegija A. Višnioveckis tvirtina ankstesnių valdovų privilegijas LDK žydams ir pažymi, kad šiame krašte jie gali laisvai prekiauti, visokiais amatais verstis, išpažinti savo tikėjimą bei turėti kapines ir niekas negali jiems trukdyti<sup>13</sup>. Ši privilegija turbūt ir paskatino žydus keltis į Žemaitiją, o tuo pačiu ir į Švėkšną. Taigi 1644 m. Švėkšnoje gyveno tik vienas žydas, o 1695 m. čia tarp 700 miestelio gyventojų jau buvo 100 žydų. 1765 m. žydai Švėkšnoje sudarė jau pusę miestelio gyventojų. 1923 metų gyventojų surašymo duomenimis Švėkšnos miestelyje iš 8861 gyventojų 519 buvo žydai (žr. 3 priedą ). Prieš Antrąjį pasaulinį karą žydai sudarė miestelio gyventojų daugumą.

Kad Švėkšnoje dauguma miestelio gyventojų sudarė žydai, patvirtina ir B. Kviklio žinyne pateikiamas sakinys: „Žydų bendruomenė Švėkšnoje buvo gausi, turėjo savo sinagogą, mokyklą, organizacijas ir aktyviai dalyvavo miestelio gyvenime“<sup>14</sup>. A. Gečas taip pat teigia, kad Švėkšna turėjo gerai organizuotą ir turtingą žydų bendruomenę. Ši bendruomenė buvo viena žymiausių visoje Žemaitijoje ir žydų labai gerbiama<sup>15</sup>. Žydai gyveno miestelio centre – Turgaus aikštėje, Mikužio, Gedminaičių, Žydų gatvėse, o lietuviai – miestelio pakraščiuose, mat čia jų verslams vystyti buvo palankiausias sąlygos<sup>16</sup> (žr. 4 priedą ).

Žydai Švėkšnoje, kaip ir visoje Lietuvoje, užsiimdavę prekyba, amatais, dvarų nuoma, supirkinėję grūdus, pieną ir t.t. Ilgainiui žydai Švėkšnoje tapo verslo monopolininkais ir išplėtė didmeninę bei mažmeninę prekybą ne tik šalies viduje, bet ir už jos ribų. Jiems čia taip pat buvo suteiktos visos galimybės naudotis kultūrine aplinka, mokytis ir ugdyti savo vaikus ir pan. Kaip jau buvo minėta anksčiau, Švėkšnos žydų bendruomenė turėjo net dvi sinagogas (vasarinę ir žieminę), kurios stovėjo miestelio centre. Per miestelį nusiautusį gaisrą abi jos buvo sunaikintos ir jų vietoje pastatyta mūrinė sinagoga, kuri yra išlikusi iki šių dienų.

Nors žydų bendruomenė miestelyje buvo gausi, skirtingai negu didžiųjų LDK miestų žydai, čia jie gyveno gana skurdžiai. Tai patvirtina ir istoriniuose šaltiniuose randami teiginiai: „...Švėkšna, jei galėjo būti lietuviško stiliaus miestelis ar šiaip modernišką, dabar atrodo, kaip Ukrainos cholkozų išmėtyti namukai. Liūdno pasėkos yra tenai ir švaros atžvilgiu, būtent: mėsinės,

<sup>11</sup> Meilius E., Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a. – Vilnius, 1997, p. 49.

<sup>12</sup> Švėkšna. Red. A. Rugytė. – Čikaga: Švėkšniškių draugija, 1974, p. 304.

<sup>13</sup> Meilus E., Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a. – Vilnius, 1997, p. 49.

<sup>14</sup> Mūsų Lietuva // Red. Kviklys B. – Bostonas, JAV, 1968, T. 4, p. 221.

<sup>15</sup> Gečas A., Žydai – pažįstama ir nepažįstama tauta // Šilokarčema, 2003, rugsėjo 2 d., Nr. 70, p. 5.

<sup>16</sup> Čeliauskas P.. Švėkšna atsiminimuose. – Kaunas: Aušra, 1999, p. 6.

Comment [MSOffice1]: Ne Švėkšnos miestelyje, o valsčiuje.

*duonos kepyklos, „arbatinės“ ir šiaip valgomų produktų krautuvės skendi šlykščiausioj nešvaroj. Tenai švara arba, kaip ją dar vadiname, higiena yra svetimas ir tolimas jiems daiktas. Ypatingai tos higienos stoka vasarą, kuomet rėplioja visokie parazitai ir kitkas...“<sup>17</sup>.*

Istoriografijoje teigiama, kad XVII a. pabaigos Lietuvos ir Lenkijos valstybėse gyvenusi žydų bendruomenė buvo didžiausia Europoje, o nuo XVIII a. vidurio – ir pasaulyje<sup>18</sup>.

Tai rodo, kad čia jiems gyventi buvo sudarytos gana palankios sąlygos. Žydams buvo leista užsiimti įvairiais verslais, ūkininkavimu bei kitais amatais. Jiems taip pat buvo suteikta galimybė kurti savo bendruomenes ir įvairius reikalus tvarkyti savo bendruomenės viduje. Žydai galėjo statyti mokyklas, sinagogas ir t.t. Be to, Lietuvoje buvo daug laisvų plotų, kur jie galėjo nevaržomi įsikurti, lietuviai jiems buvo gana tolerantiški.

---

<sup>17</sup> Lietuvos žodis, 1933, Nr. 5, p. 3.

<sup>18</sup> Žydų gyvenimas Lietuvoje. – Kaunas: Žara, 2001, p. 56.

Tačiau XVIII a. žydų vaidmuo Lietuvos ūkyje vis ryškėjo. Bet netrukus atėjo jiems labai nepalankus metas. LDK XVIII a. alino ne tik savitarpio kovos tarp bajorų ir karaliaus dėl valdžios, bet ir ilgai vykę karai su Švedija, Rusija, sukilimų slopinimas Ukrainoje ir Baltarusijoje. Taip pat daugėjo konfliktų tarp vietinių gyventojų ir žydų prekybininkų. Lietuvių visuomenę audrino įsivaizdavimai, kad žydai yra apgavikai, sukčiai, vagys, melagiai, godūs ir pan. Kaip teigia V. Vareikis, lietuvių valstiečių sąmonėje „*žydus buvo „svetimas“, nedirbantis žemės ūkio darbo ir nevengiantis apgaulės*“<sup>19</sup>. Tačiau dažniausiai konfliktai tarp lietuvių ir žydų kildavo įvairių verlo interesų ir jų realizavimo. Ekonominis žydų ir lietuvių rungtyniavimas jau XIX a. pirmoje pusėje iššaukė liaudį ginantįjį antisemitizmą (S. Kondartowiczius, M. Valančius), kurį išplėtojo V. Kudirka, P. Vileišis, A. Pakalniškis, „Aušros“, „Tėvynės sargo“, „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos“ leidiniai<sup>20</sup>.

„Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga“ (1890-1896) esą nevadynusi žydų kitaip, tik „*žydpalaikiais, nedavierkomis, smirdalais, judošiais, šėtono tarnais, neprieteliais tikėjimo ir mūsų tautos*“<sup>21</sup> L. Truskos nuomone, to meto lietuvių spauda „*tariamų žydų nedorybių šaknis matė religijoje, dėl ko žydai esą nepataisomi. Žydas iš prigimties esą blogas, jis neturi sąžinės, godus, galvoja tik apie pinigus, girdo krikščionis, nuskurdina ir demoralizuoja ūkininkus. Žydai platina ne tik girtuoklystę, bet ir kitas nedorybes – vagystes, tinginiamą, paleistuvystę, - tvirtino „Tėvynės sargas*“<sup>22</sup>.

Miesteliuose žydams buvo pradėti taikyti įvairūs veiklos apribojimai. Vienas iš tokių apribojimų buvo klientūros skirstymas į krikščionišką ir žydišką<sup>23</sup>. Jiems buvo leista supirkti vietos produkciją ir žaliavą eksportui, tačiau uždraustas vietos rinkoje paklausių prekių importas, apribotos prekybos vietos ir pan. Taip pamažu žydai buvo išstumti iš stambių prekybininkų ir tapo mugių prekeiviais. Padaugėjo antžydiškų išpuolių. Be to, kaip jau buvo minėta anksčiau, visą šalį užgriuvo įvairios epidemijos, badas, gaisrai ir pan. Pablogėjus ekonominei padėčiai šalyje, pablogėjo ir žydų prekyba. Daugeliui šeimų tai buvo vienintelis pragyvenimo šaltinis, todėl prekybai pablogėjus, jos atsidūrė prie skurdo ribos. Kaip teigia S. Atamukas, tuo metu daug žydų persikėlė iš LDK į Austriją, Vokietiją bei Olandiją<sup>24</sup>. Mokslininkas teigia, kad iki 1897 m. į JAV emigravo maždaug 55 tūkst. lietuvių ir apie 40 tūkst. kitų tautybių lietuviškų gubernijų gyventojų, daugiausia žydų. A.

<sup>19</sup> Vareikis V. Lietuvos antisemitizmo istorijos bruožai // [www.komisija.lt](http://www.komisija.lt)

<sup>20</sup> Ten pat.

<sup>21</sup> Truska L. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. – Vilnius, 2005, p.37.

<sup>22</sup> Ten pat, p.37

<sup>23</sup> Sirutavičius V., Staliūnas D., Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje: tarp tarpininko ir konkurento. – Vilnius, 2006, p. 19.

<sup>24</sup> Atamukas S., Žydai Lietuvoje: XIV – XX amžiuje. – Vilnius: Litanus, 1990, p. 182.

Eidinto duomenimis, 1896-1814 m. iš Lietuvos emigravo 252,6 tūkst. žmonių, tarp jų lietuvių – 80 %, žydų – 13,4 %<sup>25</sup>. XIX a. pabaigoje turtingų žydų Lietuvoje liko nedaug.

Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad švėkšniškių emigracija į JAV ir kitas šalis prasidėjo XIX a. pradžioje. Tačiau, kad ir kaip bebūtų keista, būtent XIX a. pradžioje, prasidėjus migracijai, į miestelį atvyko daugiau naujakurių: vokiečių kilmės lietuvių, lenkų ir žydų. Didžiausią kitataučių grupę sudarė žydai<sup>26</sup>. Teigiama, kad tuo metu miestelyje jau gyveno 974 žydai<sup>27</sup>. Duomenų apie pastarąjį reiškinį randama „*Tauragės apskrities valsčiaus savivaldybės atvykusių asmenų į Švėkšnos valsčių registracija*“ byloje. Čia teigiama, kad iš 1926 – 1933 m. Švėkšnoje apsigyveno 506 naujakuriai iš kurių 26 žydai. Byloje minima, kad naujakuriai atvyko iš Lietuvos apylinkių ir iš užsienio, tačiau konkrečios vietovės neminimos<sup>28</sup>.

A. Rūgytė teigia, kad iki Pirmojo Pasaulinio karo žydų bendruomenė Švėkšnoje buvusi gausi<sup>29</sup>. Prieš Antrąjį pasaulinį karą Švėkšnoje žydai sudarė gyventojų daugumą – čia gyveno apie 400 žydų šeimų. Vokiečių okupacijos metais Švėkšnos miestelio žydų bendruomenė buvo visiškai sunaikinta<sup>30</sup>.

Taigi, apibendrinami aukščiau pateiktą informaciją, galime teigti, kad nors į Švėkšnos miestelį žydai atvyko gyventi gan vėlai, t.y. XVII a. antroje pusėje, tačiau ji buvo gausi ir gerai žinoma bei gerbiama ne tik apylinkėse, bet ir visoje Žemaitijoje<sup>31</sup>. Kurtis Švėkšnoje juos viliojo palanki geografinė padėtis. Žydams čia buvo sukurtos palankios sąlygos vystyti savo verslus, užsiimti kontrabanda ir įvairiais amatais. Kasmet miestelis sulaukdavo vis didesnio žydų antplūdžio. Pamažu ši bendruomenė tapo viena didžiausių visoje Žemaitijoje.

## 2.2. Žydų įtaka Švėkšnos miestelio ekonominiam vystimuisi.

Dar Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero valdymo metais LDK žydai tapo tarpininkais tarp žemės ūkio ir miestų, jų veikla buvo svarbus veiksnys užsienio prekyboje per Prūsiją ir Baltijos uostus. Teigiama, kad XVI a. pradžioje Lenkijos ir Lietuvos žydai jau buvo didelė ekonominė ir visuomeninė jėga, su kuria valdovai buvo priversti skaitytis<sup>32</sup>. Vėliau žydų vaidmuo Lietuvos ūkyje vis ryškėjo. Jis buvo labiausiai pastebimas trijose srityse. Pirmiausia žydai pakeitė

<sup>25</sup> Eidintas A., Lietuvos žydų žudynių byla. – Vilnius: VU, 2001, p. 223.

<sup>26</sup> Rūgis J., Švėkšnos praeitis: vieno Žemaitijos miestelio istorija. – Čikaga, 1950, p. 47.

<sup>27</sup> Lietuvos urbanistikos paminklai. – Vilnius: Lietuvos Statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institutas, 1979, p. 37.

<sup>28</sup> LCVA, Fondas 1344, Tauragės apskrities valsčių savivaldybės, Vidaus reikalų ministerija, LR, apyrašas 7, byla 150.

<sup>29</sup> Švėkšna. Red. A. Rūgytė. – Čikaga: Švėkšniškių draugija, 1974, p. 236.

<sup>30</sup> Holokaustas buvusiam Klaipėdos krašte ir jo pasieny // Liuteronų balsas, 2006, Nr. 4, p. 22.

<sup>31</sup> Gečas A., Žydai – Pažįstama ir nepažįstama tauta // Šilokarčema, 2003 . rugsėjo 2 d., p. 10.

<sup>32</sup> Atamukas S., Lietuvos žydų kelias: nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos. – Vilnius: Alma litera, 2001, p. 28.

grūdų (rugių) kaip eksportuojamos prekės paskirtį ir pradėjo juos naudoti degtinės gamybai. Antra, žemės monopolio nuoma žydams laikinai neutralizavo baudžiauninkų darbo našumo smukimą. Galiausiai, gausėjant žydų bendruomenei ir vykstant kitiems reiškiniams, žydai prekyboje smarkiai iškilo<sup>33</sup>. Jie taip pat buvo ir gabūs amatininkai. Kai kurie istorikai teigia, kad jau XVII a. viduryje LDK miesteliuose buvo 75-ios amatininkų specializacijos ir profesijos. Tuo tarpu Žemaitijoje, kur žydų bendruomenė tuo metu dar nebuvo gausi, aptinkamos net 82 amatininkų specializacijos. Taigi, Žemaitijoje žydų prekybininkai bei amatininkai taip pat atliko svarbų vaidmenį ekonominio vystimosi procese. Tačiau, skirtingai nuo likusios LDK dalies, Žemaitijoje amatai buvo šiek tiek mažiau specializuoti. Įvairiais amatais daugiausi užsiimdavo Žemaitijos žydai<sup>34</sup>.

Sparčiam Švėkšnos miestelio ekonominiam vystimuisi įtakos turėjo ir jo geografinė padėtis. Pro miestelįėjo prekybiniai keliai, kurių pagalba lengvai buvo galima susisiekti su Klaipėda ir kitais miestais. Vėliau buvo nutiestas Švėkšnos – Ašvos plentas, kuris sujungė su dar vokiečių valdžios nutiestu Šilutės apskrities sienos – Saugų-Kukorų geležinkelio stoties plentu<sup>35</sup>. Kadangi lietuviams prekybininkams dar trūko patirties, prekyba Švėkšnoje užsiėmė ir palankia geografinė padėtimi pasinaudojo į miestelį atvykę žydai. Jau nuo pirmų dienų Švėkšnos žydai ėmė valdyti visą miestelio verslą. Jie žymiai prisidėjo prie miestelio ekonominio vystimosi. Kaip ir visos Lietuvos žydai, taip ir švėkšniškiai, nuo seniausių laikų daugiausia vertėsi prekyba ir amatais. Jiems buvo suteiktos visos galimybės plėtoti savo verslus. P. Čeliauskas teigia, kad visa Švėkšnos miestelio prekyba buvusi taip pat žydų rankose ir jie ilgai nenorėję verslu dalintis su lietuviais<sup>36</sup>. Prisiminimuose teigiama, kad miestelio aikštės viduryje stovėjo ilgas pastatas, kur po vienu stogu buvo daug mažų krautuvėlių su įvairiomis prekėmis. Čia prekiaavę tik žydai. Teigiama, kad kai kurie jų buvę gana turtingi. Jie taip pat buvę gana rūpestingi ir tvarkingi ūkininkai. Tačiau žemės ūkio darbus jie dirbdavo nenoriai. Štai I. Končius rašo, kad žydai žemės ūkio darbus laikydavo nešvariais. Jie daug mieliau užsiimdavo produktų supirkinėjimu ir kitais amatais<sup>37</sup>.

Rašytinių duomenų apie Švėkšnos miestelio žydų bendruomenės verslus yra išlikę labai nedaug. Didžioji dalis darbe pateikiamos informacijos yra senųjų švėkšniškių atsiminimai.

Švėkšna, kaip žinome, visoje Lietuvoje garsėjo popieriaus, stiklo bei parako dirbtuvėmis. Tačiau duomenų apie gamyklose dirbusius žydų tautybės asmenis nėra. E. Meilus užsimena, kad tik vėliau žydas nuomojo Švėkšnoje buvusią stiklo liejyklą „Huta“. Tačiau duomenų

<sup>33</sup> Hundert G.D., Lenkijos ir Lietuvos žydai aštuonioliktame amžiuje: naujųjų amžių genealogija. – Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 27.

<sup>34</sup> Meilus E., Amatai Žemaitijos kunigaikštystės miesteliuose XVII a. antroje pusėje – XVIII a. // Žemaičių praeitis. – Vilnius, 1993, T. 2.

<sup>35</sup> Jakštas P., Literatūrinė Šilutė // Pamarys. – 1988 m. lapkričio 7 d., Nr. 132-133, p. 7.

<sup>36</sup> Čeliauskas P., Švėkšna atsiminimuose. – Kaunas: Aušra, 1999, p. 9.

<sup>37</sup> Končius I., Žemaičio šnekos. – Vilnius, 1996, p. 66.



apie tai, kas ten tiksliai buvo lydoma taip pat nėra išlikę. Teigiama, kad pastarosiose gamyklose daugiausia dirbo valstiečiai baudžiauninkai, kurie vėliau tapo samdiniais už darbą gaudavo tam tikro dydžio atlyginimą. 1644 metų inventoriaus sąrašė matyti, kad popieriaus gamykloje dirbo svetimšalis popieriaus meistras, du pameistriai ir dvaro baudžiauninkai. Beje, Švėkšnos popieriaus dirbtuvė tuo metu buvo vienintelė visoje Žemaitijoje. Joje per metus pagamindavo iki 75 tūkstančių popieriaus lapų. Tik vėliau 1773 m. atsiranda bandymų statyti popieriaus gamyklą Platelių seniūnijoje. Tačiau ar šie planai buvo įgyvendinti, duomenų neaptinkama<sup>38</sup>.

Be įvairių prekių parduotuvėlių, švėkšniškiai žydai noriai užsiimdavo ir įvairiais amatais. Populiariausios profesijos čia buvo auksakalio, liejiko, skardininko, malūnininko, gėrimų gamintojo, kepėjo, odininko, knygrišio, siuvėjo, audinių dažytojo, dailidės ir t.t. Ypač populiarūs buvo statybos bei medžio apdirbimo amatai. Tačiau pirmiausia aptarsime žydų smulkų verslą. Jau minėjome, kad Švėkšnos miestelio verslai žydų rankose buvo gana ilgai. Žydai nenoriai priimdavo vietinius prekybininkus į savo ratą. Pasak A. Klumbio, pirmasis lietuvis, kuris bandė pradėti prekiauti Švėkšnoje, buvo Rūzas iš Šiaulių kaimo. Kai pirmą kartą Rūzas atsivežė riestainius ir pasidėjo ant stalo, tai supuolę žydai apvertė stalą su visais riestainiais. Vėliau jis prie bažnyčios nusipirkęs namą, atidarė arbatinę ir mažą krautuvėlę. Čia kepdavo riestainius, pyragą, duoną, virdavo arbatą, be to dar turėdavo ir kitų smulkių prekių<sup>39</sup>. Atsiminimuose teigiama, kad lietuviai švėkšniškiai prekyba pradėjo domėtis tik po 1905 metų. 1940 m. laikraštyje „Lietuvos Aidas“ randame straipsnį, kuriame rašoma, kad Švėkšnoje „...įsteigus verslininkų draugijos skyrių, prekyba palaipsniui perėjo į lietuvių rankas. Dabar iš 29 esamų įvairių prekių krautuvių 11 yra lietuvių, iš 6 arbatinių – 5 lietuvių ir tik 1 žydų...“<sup>40</sup>

Apie švėkšniškių ir žydų prekybininkų konfliktu byloja ir kai kurie išlikę atsiminimų užrašai. P. Čeliausko išleistoje knygoje „Švėkšna atsiminimuose“ randame miestelio gyventojų pasakojimų apie tai, kaip žydėliai skundę lietuvius prekybininkus policijai, kad jie neturėję leidimų prekiauti. Taip pat pasakojama apie tai, kad P. Paulauskas atidaręs didelę audinių ir avalynės parduotuvę, nukonkuravo visas panašaus pobūdžio žydų parduotuves, tuo sukeldamas didelį žydų prekybininkų nepasitenkinimą. Tačiau miestiečiai, esą, palaikę P. Paulauską ir eidavę apsipirkti pas jį<sup>41</sup>. Kova dėl prekybos tarp lietuvių ir žydų dar paaštrėjo po 1925 m. gaisro. Sudegus medinėms krautuvėlėms turgaus aikštėje, lietuviai dėjo visas pastangas, kad senoje vietoje žydams nebeleistų statyti parduotuvių. Šį faktą patvirtina ir 1925 m. išleisto laikraščio „Lietuvos keleivis“ straipsnis,

<sup>38</sup> Meilus E., Amatai Žemaitijos kunigaikštystės miesteliuose XVII a. antroje pusėje – XVIII a. // Žemaičių praeitis. – Vilnius, 1993, T. 2, p. 72.

<sup>39</sup> Čeliauskas P., Švėkšna atsiminimuose. – Kaunas: Aušra, 1999, p. 9

<sup>40</sup> Lietuvos keleivis, 1925, Nr. 87, p. 3

<sup>41</sup> Čeliauskas P., Švėkšna atsiminimuose. – Kaunas: Aušra, 1999, p. 149.

kur rašoma: „...Švėkšnai sudegus buvo misliujama, kad ir to būdelės ant vis prapuolusios. Bet tuomi ne taip, nes vos pradėjus miestelį atbudavoti, pradėjo vėl ir anos būdelės stotis...“<sup>42</sup>. Tuo buvo norima sumažinti žydų dominavimą prekyboje. Buvo kreiptasi net į vyriausybę, bet visos pastangos nuėjo niekais. Mat žemės sklypas priklausė žydams, o nusavinti jį nebuvo kaip. 1925 m. laikraštyje „Rytojus“ rašoma: „...Visuomenė protestuoja, siuntė atstovus į Kauną. Valsčiaus taryba padarė savo nutarimą: bet tai negelbsti, Žydėliai gi tyčiojasi. Jei šios būdelės bus atstatytos, Švėkšna amžiais nebepakils. Tos būdelės užima rinką, ir prekymečiais vežimai užima visas gatves ir šaligatvius, kas kliudo visokią susisiekimą. Būdelės neduoda galimumo vystyti prekybai, kas kenčia miestelio kilimui. Visas pasaulis eina pirmyn, Švėkšna gi stumiasi atgal...“<sup>43</sup>. Atsiminimuose pasakojama, kad lietuviai griebėsi net kraštutinumų: nakties metu buvo sudeginta medinė būdelė, kurią vienas žydas buvo pasistatęs savo sklype. Vėliau žydai pasistatė ilgą mūrinį pastatą ir vėl jame atidarė savo parduotuvėles<sup>44</sup>.

Kaip teigia A. Rugytė, Švėkšnoje buvo ir geros kepyklos, kuriose buvo iškepami ir aplinkiniuose miesteliuose žinomi riestainiai, kitaip vadinami „beigėliais“: „žinomi buvo Simalienės beigėliai“<sup>45</sup>. Aptinkama duomenų, kad du žydai nuomojo smuklę iš vieno dvarininko, kurioje prekiaavę įvairiais kepiniais bei riestainiais. Taip pat žydai užsiimdavo vaisių supirkinėjimu<sup>46</sup>. Čia aptinkama žydo Alterio Ošerio pavardė. LCVA aptiktoje byloje teigiama, kad jis nuo 1935 m. įkūrė savo parduotuvę, kur supirkinėdavo vaisius ir parduodavo juos Klaipėdos miesto pirkliams. Galima spėti, kad vaisiai buvo eksportuojami į kaimynines valstybes.

Švėkšnoje buvo ir stambesnių miško ir odos pirklių. Mišką jie dažniausiai pardavinėjo vokiečių pirkliams, kurie turėjo padėjėjų (subrangovų) vietos žydų tarpe. Tokie buvo Srolis-Srolovičius (žmonės jo tėvą buvo praminę Snarčiumi), Javšicas, kuris, anot amžininkų, tapo milijonieriumi<sup>47</sup>. Savo turtu Švėkšnoje išsiskyręs miško pirklys Levitonas. Jonas Rauptys, kuriam dabar 97 metai, prisimena dirbęs pas Levitoną rąstų plukdytoju. Pirklys iš miškų savininkų pirkdavo rąstus, organizuodavo jų kirtimą, vežimą, plukdymą Ašvos ir Minijos upėmis į Klaipėdą ir Gargždus perdirbimui. Pasak J. Rauptys, Levitonas buvęs sąžiningas žydas ir dėl užmokesčio su juo problemų darbininkai neturėdavę<sup>48</sup>. P. Jakštas teigia, kad žydai nuomodavo girias, gamindavo eksportinę miško medžiagą, iš medienos pelenų – potašą, kurį Vakarų šalyse vartodavo audiniams balinti, dažams bei porcelianu gaminti ir vadinamąją vančiosą – medžiagą statinių ir kubilų šulams

<sup>42</sup> Lietuvos kelevivis, 1925, Nr. 87, p. 3.

<sup>43</sup> Rytojus, 1925, Nr. 151, p.3.

<sup>44</sup> Čeliauskas P., Švėkšna atsiminimuose. – Kaunas: Aušra, 1999, p. 150.

<sup>45</sup> Švėkšna. Red. A. Rugytė. – Čikaga: Švėkšniškių draugija, 1974, p. 237.

<sup>46</sup> LCVA, Fondas 1283. Tauragės apskrities mokesčių inspekcija, Finansų ministerija, LR, apyrašas 2. byla 2226

<sup>47</sup> Čeliauskas P., Švėkšna atsiminimuose. – Kaunas: Aušra, 1999, p. 153.

<sup>48</sup> Asmeninis Jono Girskio archyvas.

gaminti. Didžioji dalis produkcijos vis dėlto buvo išvežama į Klaipėdą, mat čia veikė faneros fabrikai, medinės taros ir baldų bei kitos medienos įmonių. Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad Klaipėdoje buvo sukonzentruota daugiau kaip 12 procentų Lietuvos medžio apdirbimo įmonių<sup>49</sup>.

Vietiniai gyventojai teigia, kad ypač gausu Švėkšnoje buvo žydų odininkų ir kailiadirbių. Čia net buvusi odos dirbinių krautuvė. Apie jos egzistavimą liudija viena LCVA rasta byla<sup>50</sup>. Iš negausių išlikusių užrašų matome, kad pastaroji parduotuvėlė veikė 1940 metais. Jos savininku buvęs žydas Leizeris Elješevičius. Manoma, kad daugelis kailių taip pat buvo išgabenami iš miestelio kontrabandos būdu į Rytų Prūsiją.

Žydas Jaselovičius Švėkšnoje turėjo savo siuvyklą, kurioje dirbo 4-5 samdiniai siuvėjai. Vienas iš jų buvęs lietuvis. J. Rauktys pasakoja, kad siuvėjai važinėdavo ir į kaimus, siūdavo kaimiečių namuose. Važiuodami po kaimus, žydai pardavinėdavo ir silkę, cukrų, druską bei supirkinėdavo skudurus, kaulus, naminių ir laukinių gyvulių ir žvėrių kailius. 84 metų švėkšniškė Marija Lengvinienė papasakojo, kaip žydai iš jos tėvų pirkdavo karves ir paukščius skerdimui. Randama duomenų, kad dauguma supirktų maisto produktų taip pat buvo gabenami per sieną, kaip kontrabanda.

I. Končius savo „Žemaičio šnekose“ pažymi, kad žemaičių nuomone „...žydai – geri amatininkai. Jie kurpiai, siuvėjai, skardininkai, stikloriai, kepurininkai. Jie – langų ir durų meistrai. Jie mūrininkai. Jie ištisus namus statydavo. Ir bažnyčių statyti juos kviesdavo.“<sup>51</sup> Žydų amatininkai Švėkšnoje taip pat stiklino langus, taisydavo indus, arklių pakinkus bei atlikdavo visus stalių ir dailidžių darbus. Staliai Švėkšnoje dirbo įprastus šiai profesijai darbus: nuo įvairių baldų, durų, langų rėmų ir pan. gamybos iki karstų, plytų formų ir t.t. Istoriniuose šaltiniuose aptinkama kubiliaus Dovydo Grikšo pavardė<sup>52</sup>. Švėkšnoje veikė ir mokama mietišio pirtis, kurios savininkas buvęs žydas. Miestelyje veikusioje vienintelėje vaistinėje taip pat dirbo žydas vaistininkas, kuris vaistus duodavo savo nuožiūra. Tiesa, tie vaistai daugiausia buvo gaminami iš žolelių ir buvo homeopatinio pobūdžio.

Švėkšnos apylinkėse buvo ir nemažai malūnininkų. Malūnai dažniausiai buvo statomi prie upių. Juose dažnai gyvendavo ir patys žydai. Štai K. Jurgutienė prisimena, kaip ją žydas pakvietęs į vestuves, kurios vyko malūne. Malūnai tuo metu buvo statomi iš skaldytų akmenų, todėl Švėkšnos apylinkėse jų liekanos išlikusios iki šių dienų.

<sup>49</sup> Morkevičius A., Klaipėdos medienos perdirbimo pramonė 1937 – 1969 m. – Vilnius, 1971, p. 21.

<sup>50</sup> LCVA, Fondas 1283, Tauragės apskrities mokesčių inspekcija, Finansų ministerija, LR, apyrašas 2, byla 2240.

<sup>51</sup> Končius I., Žemaičio šnekos. – Vilnius, 1996, p. 60.

<sup>52</sup> Jakštas P., Literatūrinė Šilutė // Pamarys. – 1988 m. lapkričio 7 d., Nr. 132-133, p. 7.

Apie tai, kad miestelyje buvo turtingų žydų byloja tai, kad pirmojo miestelyje automobilio savininkas buvo žydas. J. Ruktys prisimena, kad pirmąją mašiną Švėkšnoje įsigijo žydas Kaukelis, kuris pats dirbo vairuotoju ir vežiojo keleivius iš Švėkšnos į Klaipėdą<sup>53</sup>.

Daugelis Švėkšnos žydų buvo išsipirkę savo parduotuves ar kitas gamybines patalpas. LCVA aptiktos bylos rodo, kad žydų nekilnojamas turtas buvo apmokestintas<sup>54</sup>. 1940 m. byloje minima žydo Bero Jeikovičiaus pavardė, kuris už savo turėtą parduotuvę ir gyvenamąjį namą mokėdavo Mokesčių inspekcijos nustatytą metinį nekilnojamo turto mokestį. Tačiau Sovietų okupacijos metais (1940-1941) žydai, neužsiregistravę kaip nuolatiniai gyventojai, jau negalėjo turėti nekilnojamojo turto. Priklausyti krikščionių cechams buvo draudžiama. 1940-1941 m. vis daugiau žydų neteko savo prekybinių patalpų ir buvo priversti verstis kitomis profesijomis. Toks pats likimas ištiko ir Švėkšnos žydus. Tie metai Švėkšnos žydų bendruomenei buvo labai sunkūs. Prekyba sustojo, nes jie nebeturėjo iš kur gauti prekių savo parduotuvėms. Iš jų parduotuvėlių dingo cukrus, avalynė, žibalas, degtukai. Kepyklos nebekepė duonos, nes malūnai buvo uždaryti. Sovietai perėmė į savo rankas beveik visą žydų turtą. Per 1940 – 1941 metus Švėkšnos žydai neteko savo parduotuvių bei didžiosios dalies savo gyvenamųjų namų. Jie tapo samdiniais savo pačių parduotuvėse. Visiems Švėkšnos žydams buvo įsakyta persikelti į atskirą kvartalą. J. Ruktys prisimena, kad vienuose namuose buvo apgyvendinama net po šešias šeimas. Daugeliui žydų šeimų prireikė rimtos materialinės pagalbos<sup>55</sup>. Kaip žinome, Sovietų okupacijos metais buvo nacionalizuota daugybė tiek lietuviams, tiek žydams priklausiusio turto.

Dar skaudesni žydams buvo vokiečių okupacijos metai. 1941-1944 m. vokiečių okupacija, palietusi visą šalį, neaplenkė ir Švėkšnos. Miestelio žydai žinojo žydų bėdas Vokietijoje 1933-1938 metais ir buvo neramūs. Jų nuojauta pasitvirtino. Vokiečių okupacijos metais buvo sunaikinta visa, kas buvo sukurta per šimtmečius Švėkšnos žydų bendruomenės rankomis. 1941 metų rudenį buvo sunaikinta ir pati Švėkšnos miestelio žydų bendruomenė.

Apibendrinami istoriniuose šaltiniuose pateiktą informaciją, galime teigti, kad žydų bendruomenė buvo labai svarbi Švėkšnos miestelio pramoniniam bei socialiniam vystimuisi. Žydų pirkliai supirkinėjo lietuvių ūkininkų produkciją ir ją eksportavo į užsienį. Už tai valstiečiai gaudavo taip jam reikalingų pinigų įsigyti įvairioms prekėms, leisti į mokslus vaikus. Žydai iš užsienio pargabendavo miestiečiams reikalingų prekių, tokių kaip druska, žibalas ir kt. Švėkšnos žydai prekybininkai buvo tarsi tarpininkai tarp ūkininkų ir rinkos, tarp ūkininkų ir valdžios, todėl jie neretai buvo keikiami, dėl esą per gero (geresnio nei ūkininko) gyvenimo įtariamai sukčiavimu. Būta

<sup>53</sup> Jakštas P., Literatūrinė Šilutė // Pamarys. – 1988 m. lapkričio 7 d., Nr. 132-133, p. 7.

<sup>54</sup> LCVA, Fondas 1283, Tauragės apskrities mokesčių inspekcija, Finansų ministerija, LR, apyrašas 2, byla 1184.

<sup>55</sup> J. Ruktys prisiminimai.

ir konfliktų tarp lietuvių valstiečių ir žydų. Kaip teigia Jonas Mardosa, „*pasitaikydavo konfliktų, dažniausiai inspiruotų tam tikrų lietuvių prekybinių sluoksnių*“<sup>56</sup>. Tačiau pastarieji konfliktai į didesnius neperaugdavo, nes abi šalys buvo suinteresuotos finansiškai. Apibendrinami galime teigti, kad Švėkšnoje klestėjo prekyba, verslai, įmonės, dirbtuvės, - stiprindamos ne tik miestelio, bet ir viso Žemaitijos krašto ekonomiką bei suteikdamos darbo daugeliui vietinių gyventojų.

### 1.3. Švėkšnos žydai miestelio švietimo bei kultūros įstaigose

Istoriniai šaltiniai teigia, kad žydų tauta buvo išsilavinusi. Jau LDK laikais Lietuvos žydai buvo susipažinę su filosofija, matematika, gamtos mokslais, mokėjo užsienio kalbų. Kaip jau buvo minėta anksčiau, žydams Lietuvos kunigaikščiai buvo suteikę įvairių privilegijų, todėl jie galėjo nevaržomi kurti stiprią ir inteligentišką savo bendruomenę, mokyti savo vaikus, dalyvauti visuomeniniame gyvenime ir t.t.

Švietimas iki Pirmojo pasaulinio karo buvo labiausiai išplėtotą žydų kultūros sritis, nepakitusi net per ilgus okupacijos metus. Šalyje įvairiais metais buvo nuo 110 iki 130 žydų pradžios mokyklų. Apie 85 procentai iš maždaug 16 tūkstančių mokyklinio amžiaus vaikų mokėsi žydų mokyklose, kiti – lietuvių. Mokyklose dėstė aukštos kvalifikacijos pedagogai, tarp jų nemaža mokslo daktarų. Vidurinį išsilavinimą žydų jaunimas įgydavo ir lietuvių gimnazijose. Žydai sudarė nemažą dalį studentijos. 1835 m. „Žydų statusas“ įtvirtino principą, pagal kurį žydai galėjo būti priimami į visas valstybines mokyklas. Tačiau tai buvo labiau panašu į žydų mokinių skaičiaus ribojimą vidurinio ir aukštojo mokslo institucijose: 1886 ir 1887 m. buvo įvestas žydų skaičiaus cenzas – žydai privalėjo neviršyti 10 proc. visų mokinių skaičiaus, už Sėslumo riboje esančiose mokyklose – 5 proc. Pradėjus varžyti žydų priėmimą į aukštąsias mokyklas, jų dalis mažėjo<sup>57</sup>. 1856 m. buvo reglamentuota ir žydų privačių mokyklų veikla, jose dėstantys mokytojai privalėjo gauti sertifikatus, o jų mokomi dalykai ir dėstymo metodai kontroliuojami. Po 1863 m Lietuvos ir Lenkijos sukilimo dėl tautinio valstybingumo atkūrimo, caro valdžia griebėsi žiaurių baudžiamųjų priemonių prieš žydus. Tuo metu buvo griebtasi visuotinės lietuvių nutautinimo – rusinimo – politikos, tikybos, švietimo ir kultūros srityse. Tiek žydų, tiek lietuvių vaikai buvo verčiami lankyti rusiškas mokyklas, stoti į įvairias organizacijas ir t.t.

Žemaitijoje mokyklų užteko. Žymiausios vidurinio mokymo įstaigos, išlaikomos įvairių vienuolių ordinų veikė Telšiuose, Žemaičių Kalvarijoje, Raseiniuose, Dotnuvoje, Padubysyje ir kituose miesteliuose, tačiau svarbiausia Žemaitijos mokymo įstaiga buvo Kražiuose.

<sup>56</sup> Mardosa J., Lietuvių-žydų santykiai Lietuvos miesteliuose ir kaimuose (1920-1940) // Dienos ir prisiminimai. - Vilnius, 1995, p. 18.

<sup>57</sup> <http://litvakai.mch.mii.lt>

Kražių reikšmė dar labiau išaugo po 1830 – 1831 metų sukilimo pralaimėjimo, rusams smarkiai sumažinus vidurinių mokyklų Lietuvoje ir Žemaitijoje skaičių bei ėmus jas diferencijuoti luominiu principu<sup>58</sup>. Žemaitijos mokyklose taip pat aktyviai mokėsi žydų vaikai, tiesa, daugiausia mergaitės.

Iki Pirmojo Pasaulinio karo žydų bendruomenė Švėkšnos miestelyje buvo gausi. Jie aktyviai dalyvavo miestelio gyvenime, steigė savo organizacijas, tačiau į politiką ir savivaldybės tarybas žydai nesiveržė. Švėkšniškiai nepamena, kad vietinėje valdžioje būtų buvę žydų atstovų. Miestelyje buvusios ir dvi medinės žydų sinagogos – vasarinė ir žieminė. Žydai Švėkšnoje turėjo ir savo pradžios mokyklą, tačiau rusų okupacijos metu žydų mergaitės (žydai berniukų į mokyklą neleidavo, juos Sinagogoje mokė pats rabinas ar jo padėjėjas) lankė valdišką mokyklą, kurioje buvo mokoma rusų kalba. Joje mokėsi įvairių tautybių vaikai: lietuviai, rusai, vokiečiai ir žydai. Mokiniai buvo prievarta supažindinami su sovietų politinėmis pažiūromis, skatinami stoti į komunistines jaunimo organizacijas ir pan. Pasak mokytojo Albino Kinčiaus, Švėkšnos žydai savo vaikus nuo penkerių metų leisdavo į chederį – pradinę religinę mokyklą. Nuo šešerių metų vaikai jau eidavo į viešą mokyklą. Nemažai užrašų apie tai, kad žydų vaikai mokėsi Švėkšnos pradžios mokykloje galima rasti mokyklos archyve<sup>59</sup>. Čia archyvuojami žydų prašymai sumažinti mokesť už mokslą jų vaikams (**žr. 5 priedą**). Teigiama, kad jų šeimos buvusios didelės, tad tėvams buvo labai sunku išlaikyti savo vaikus. Šį faktą patvirtina mokyklos archyve rastas raštas, kuriuo mokyklos vadovybė prašo Švėkšnos Rabino paraginti žydų visuomenę prisidėti prie žydų tautybės mokinių šelpimo (**žr. 6 priedą**). Studijuojant mokyklos archyvą, buvo aptikti įdomūs raštai, kuriuose prašoma žydų tautybės mokiniams leisti nelaikyti baigiamojo egzamino Šabo dieną (**žr. 7 priedą**). Atsižvelgiant į tai, galime daryti išvadą, kad žydų mokiniai mokykloje turėjo tam tikrą privilegijų.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo pastebėta žymiai spartesnė urbanizacija. Didelės bendruomenės ėmė koncentruotis svarbiausiose valstybės miestuose – apskričių centruose. Modernėjant bendruomenei žydų šeimose mažėjo vaikų skaičius. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Lietuvos žydų bendruomenė sparčiai lituanizuojasi, vis daugiau vaikų pradeda lankyti mokyklas su dėstomąja lietuvių kalba. Žydų jaunuoliai kaip šauktiniai tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Nei žydų švietimo, nei politinės organizacijos, nei visuomeninis gyvenimas, spauda nebuvo varžomi, įteisinti vienodi mokesčiai nepriklausomai nuo išpažįstamos religijos. 1922 m. Lietuvos Respublikos konstitucijoje buvo skelbiama tautinių mažumų teisių lygybė. Žydai kaip Lietuvos Respublikos piliečiai gavo politines teises: galimybę rinkti ir būti išrinktais į valstybės seimą, atstovauti savo interesus, prisidėti prie valstybės politinės raidos.

<sup>58</sup> Butrimas A., Žulkus V. Žemaitijos istorija. – Vilnius, 1997, p.242.

<sup>59</sup> Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos archyvas.

XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje Europos žydų visuomenėje išsiplėtojo gyvenimo ir dvasinės kultūros atnaujinimo sąjūdis Haskala. Šiuo sąjūdžiu Vakarų Europos žydų švietėjai siekė savo tautos emancipacijos – pilietinio lygiateisiškumo, troško bristi iš kultūrinio atsilikimo, perprasti pasaulio dvasinę kultūrą, įveikti atsiskyrimą nuo aplinkinio gyvenimo. Lietuvos žydai ėmė stoti į universitetus ir mokytis medicinos, gamtos mokslų, hebrajų ir kt. kalbų. Prie Vilniaus universiteto buvo atidaryta akušerių mokykla, kurioje mokėsi daug žydaičių. Tai buvo pirmosios išsilavinimą gavusios žydų moterys Lietuvoje. XIX a. pradžioje Vilniuje buvo atidaryta pirmoji Lietuvoje žydų spaustuvė ir pradėtos leisti įvairios knygutės hebrajų ir jidiš kalbomis. Pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais buvo išleista įvairių mokymo priemonių: žodynų, rusų kalbos gramatikos žydams, įvairių naminio gydymosi patarėjų, kalendorių, kelionių aprašymų ir t.t.

Jau 1919 m. Lietuvoje buvo įkurta Žydų reikalų ministerija. Žydai dalyvavo Valstybės Tarybos, Steigiamojo Seimo ir kitų seimų veikloje bei kituose valstybės kūrimo darbuose<sup>60</sup>. Jie daug nuveikė kitose šalyse, kad būtų pripažinta Lietuvos valstybė. Nors iš pradžių žydams Lietuvoje buvo suteikta išskirtinė, palyginti su kitomis Europos šalimis, kultūrinė autonomija, bet vėliau ši autonomija palaipsniui buvo siaurinama. Galiausiai ši autonomija po kelerių metų išliko tik socialinėje, religinėje ir švietimo sferose.

Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos archyve buvo aptikta Švėkšnos pradžios mokyklos „1940 pilietinių metų apyskaita“, kurio teigiama, kad 1940 metais Švėkšnos pradžios mokykloje buvo 16 mokytojų, iš kurių 1 buvo žydas Klipas Janke Preide Chaim (ši pavardė įvairiuose šaltiniuose rašoma skirtingai), kuris pradėjo dirbti 1927 metų rugsėjį (**žr. 8 priedą**). Galima spėti, kad jis dėstė tikybą. Tai patvirtina Lietuvos Rabinų Vykdomojo Komiteto leidimas pastarajam mokytojui dėstyti tikybą (**žr. 9 priedą**). Taip pat randama ir jo darbo sutartis (**žr. 10 priedą**). Iš mokyklos archyve aptikto mokyklos baigimo pažymėjimo, išduoto Ošerovičiūtei Rachelei, galime spėti, kad mokiniams be tikybos dar buvo dėstoma lietuvių kaba, skaičiavimas (matematika), istorija, geografija, gamtos mokslai, dailės dalykai, rankų darbai, muzika, dainavimas ir kūno kultūra. Pradžios mokykloje vaikai mokėsi šešerius metus (**žr. 11 priedą**). Pasak mokytojo Medardo Urmulevičiaus, žydai Švėkšnoje tuo metu turėję net sporto klubą „Maccabi“<sup>61</sup>.

Anksčiau minėtoje „apyskaitoje“ užfiksuota, 1939/1940 mokslo metais Švėkšnos pradžios mokyklos IV skyrių baigė 47 mokiniai. 1940 m. spalio 1 d. Švėkšnos pradžios mokykloje mokėsi 85 mokiniai. Iš jų 73 buvo lietuviai, 10 žydų ir 2 vokiečių vaikai. 1941 m. sausio 1 d. toje pačioje mokykloje jau mokėsi 336 vaikai. Iš jų 269 – lietuviai, 64 – žydai ir 3 – vokiečiai<sup>62</sup>.

<sup>60</sup> Meilus E., Holokaustas arba Lietuvos tragedija (1941-1944) paskaita. – Vilnius: LKA, 2001, p. 32.

<sup>61</sup> Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos kūno kultūros mokytojo Medardo Urmulevičiaus asmeninis archyvas.

<sup>62</sup> Švėkšnos „Saulės“ gimnazijos archyvas.

XX a. antroje pusėje Lietuvos miestuose susidarė žydų inteligentų grupelės. Žydų tautybės žmonės ėmė aktyviai dalyvauti šalies moksliniame, ekonominiame bei politiniame gyvenime. 1990 metais atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, tautinės mažumos taip pat ir žydai, vėl tapo lygiateisiais Lietuvos piliečiais. Šiandien Lietuvos žydai vėl turi galimybę ugdyti savo atžalas, dalyvauti Lietuvos politiniame bei kultūriniame gyvenime.

Žydų tauta buvo visapusiškai išsilavinusi. Jie stengėsi mokyti savo vaikus ne tik religinių dalykų, bet ir kalbų, matematikos ir t.t. Gal todėl žydai nuo senų laikų garsėjo kaip gabūs prekybininkai, politikai, visuomenės veikėjai bei mokytojai. Statistiniai duomenys liudija, kad Švėkšnos pradžios mokykloje net ketvirtadalis mokinių buvo žydų kilmės. Visa tai tik dar kartą įrodo, kad miestelio žydų bendruomenė buvo tikrai gausi. Ilgus šimtmečius alinami įvairių nelaimių ir pažeminimų, žydai sugebėjo išlaikyti gyvą savo kultūrą ir religiją. Net sunkiausiomis akimirkomis jie stengėsi skiepyti žmoniškąsias vertybes savo atžaloms, taip užaugindami visuomenei daug gabių specialistų ir visuomenės veikėjų.

#### **2.4. Švėkšnos sinagoga.**

Religija žydų gyvenime vaidino svarbų vaidmenį. Praeityje visas švietimas buvo religinis, todėl čia svarbų vaidmenį atliko žydų sinagogos, kurios nuo seniausių laikų buvo ne tik žydų bendruomenės susibūrimo vietos, bet pirmiausia - maldos namai. Nors pirmosios žydų bendruomenės LDK teritorijoje įsikūrė XIV a., tačiau sinagogos atsirado tik vėliau. Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad pirmoji sinagoga paminėta XVI a. viduryje Trakuose, tačiau esama nuomonės, jog tuo metu ten gyveno tik karaimai. 1573 m., kai Varšuvos konfederacija užtikrino lygias kitatikių teises, sinagogą pradėjo statyti Vilniaus žydai. XVII a. pabaigoje - XVIII a. pradžioje minimos sinagogos Ukmergėje, Valkinukuose, Švėkšnoje, Jurbarko<sup>63</sup>. Dauguma iki šiol išlikusių mūrinių sinagogų pastatytos XIX a. antroje pusėje - XX a. pradžioje, istorizmo laikotarpiu (istorizmu vadinama architektūros kryptis, pagrįsta praeities stilistinių formų imitacija). Dabar Lietuvoje egzistuoja sudėtinga išlikusių sinagogų pastatų rekonstrukcijos, tinkamo pritaikymo bei panaudojimo problema. Tyrinėjant sinagogas mūsų dienas pasiekusio kultūrinio palikimo kontekste, galima išskirti 3 pagrindines šių pastatų grupes: išnykusios, išlikusios ir veikiančios sinagogos. Išnykusios sinagogos - tai pati vertingiausia ir įžymiausia pastatų grupė. Seniausia Lietuvos sinagoga, užfiksuota nuotraukose, tai - Renesanso epochoje statyta ir vėliau rekonstruota Vilniaus Didžioji sinagoga. Neiškilo ir Baroko epochos (XVII-XVIII a.) medinių sinagogų, dengtų aukštais kelių pakopų stogais (Valkininkų, Vilkaviškio, Jurbarko, Šaukėnų sinagogos).

XIX a. II pusės kai kuriuose miestuose ir miesteliuose šalia medinių sinagogų buvo

<sup>63</sup> <http://litvakai.mch.mii.lt/sinagogos/>



pastatyta po antrąją, mūrinę (Varniuose, Kelmėje). Tik projektuose liko Raseinių, Zarasų, Šačių, Tauragės, Skuodo, Švenčionių, Molėtų, Vievio, Širvintų, Pilviškių sinagogos ir daugelis kitų maldos namų<sup>64</sup>. Išlikusio sinagogos - tai buvusios medinės bei mūrinės sinagogos, kurių išorės formos nedaug tepakito, t. y. išlaikė sinagogoms būdingą tūrį, specifinį angų išdėstymą, jų formas bei kai kurias dekoru detales; interjero įrangos beveik neišliko. Dviejų pastatų ansambliai - žieminė ir vasarinė sinagogos-išliko Kėdainiuose bei Joniškyje. Mūrinių istorizmo laikotarpio žydų maldos namų išliko daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių. Tačiau beveik visi jie daugiau ar mažiau atkurti. Pirminis vaizdas atstatytas Kėdainių ir Marijampolės sinagogos. Beveik nepakitusias išorės formas išlaikė Čekiškės sinagoga, Alytaus, Pušaloto bei Vabalninko sinagogos. Iš dalies savo formas išlaikė Lygumų, Žagarės, Šiaulių sinagogos; nepakitę du fasadai išliko Telšių bei Raguvo sinagogų. Seniausios iki šių dienų išlikusios medinės sinagogos stovi Pakruojyje, Tirkšliuose, Žiežmariuose, Sedoje. Vertingiausia iš jų - Pakruojo sinagoga. Šiuo metu Lietuvoje yra tik dvi veikiančios sinagogos - Vilniuje ir Kaune<sup>65</sup>.

Žodis „sinagoga“ yra kilęs iš graikų kalbos ir reiškia susirinkimo vietą. Sinagogoje buvo ne tik meldžiamasi, bet ir aptariami įvairūs žydų bendruomenės reikalai. Vyrai į sinagogą eidavo studijuoti Šventąjį raštą. Tai trečioji paskirtis. Sinagogoje vykdavo ir religinio švietimo paskaitos. Todėl ji vadinta škala, užkala, soule, šūle (mokykla)<sup>66</sup>. Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad tik gausi bendruomenė statydavosi sinagogas. Švėkšnos sinagoga liudija miestelyje gyvavus stiprią žydų religinę tradiciją.

Švėkšnos žydų maldos namai yra vienas unikaliausių paminklų išlikusių iki šių dienų. Ji įtraukta į Lietuvos nekilnojamo kultūros paveldo sąrašą. Sinagoga – tai vienas iš ženklų, aplinkiniams primenančių apie žydų gyvenimą Švėkšnoje. Tikriausiai ne vienam norėjosi užėiti į senąją žydų sinagogą, kuri dabar stovi apleista.

Kaip teigiama daugelyje istorinių šaltinių, iki 1925 m. gegužės 15 d. gaisro Švėkšnos miestelyje stovėjo net 2 medinės sinagogos, kurias gaisras sunaikino<sup>67</sup>. Vėliau vietoj vienos buvo pastatyta mūrinė sinagoga, kuri stovi iki šiol. Mūrinė sinagoga buvo pastatyta 1926 m. inžinieriaus L. Pronskis. Įdomus ir neįprastas dalykas yra Švėkšnos sinagogos vieta. Lietuvos miestų ir miestelių kraštovaizdyje dominuoja katalikų bažnyčios, nes nuo 1387 m. vyraujanti Lietuvos religija yra katalikybė. Daugelyje miestų ir miestelių būtent Katalikų bažnyčios pastatytos pačiose garbingiausiose vietose, prie centrinių aikščių ir pagrindinių gatvių. Istoriniai šaltiniai teigia, kad sinagogą statyti buvo leidžiama tik šalia vandens telkinių, šalutinėse gatvelėse, jei sinagoga buvo

<sup>64</sup> [http://www.muziejai.lt/Vilnius/zydu\\_muziejus.htm](http://www.muziejai.lt/Vilnius/zydu_muziejus.htm)

<sup>65</sup> Ten pat.

<sup>66</sup> Norkutė O., Švėkšnos sinagoga // Šilokarčema, 2005 m. balandžio 19 d., p. 5.

<sup>67</sup> Holokaustas buvusiam Klaipėdos krašte ir jo pasieny // Liuteronų balsas, 2006 m. liepa-rugpjūtis, Nr. 4, p. 22.

pastatyta netoli centro, tai ji turėdavo būti užstota kitų pastatų. Kitaip negu visoje Lietuvoje, tik Švėkšnos sinagoga pastatyta lygiavertėje vietoje su katalikų ir liuteronų evangelikų bažnyčiomis – prie pagrindinės aikštės.

Pasak, O. Norkutės, Švėkšnos sinagogoje buvę du įėjimai: vienas – moterims, kitas – vyrams. Teigiama, kad visas Švėkšnos sinagogos išorines sienas puošė Dovydo žvaigždės<sup>68</sup>. Deja šiuo metu yra išlikusi tik viena – virš vyrų įėjimo vakarinėje pusėje. Išorinis sienų dekoravimas nuo aikštės pusės buvo sunaikintas 2005 m. Iki šių dienų yra išlikęs Švėkšnos sinagogos balkonas, pro kurį į mišias patekdavo moterys. Deja, sinagogos langai buvo užmūryti, kai joje po karo įsikūrė Švėkšnos kultūros namai. Taip pat gerai išsilaikiusi ir Mizrach (rytai) – į Jeruzalę atsukta sinagogos siena. Tačiau toje vietoje, kur buvo aron kodeš (šventoji skrynia Toros ritiniams sudėti), padarytos durys. Šiandien Švėkšnos sinagoga privatizuota. Ten planuojama steigti prekybos centrą.

Tyrinėjant LCVA išsaugotą medžiagą, susijusią su Švėkšnos žydų bendruomene, buvo aptikta byla dėl Švėkšnos rabino atlygio<sup>69</sup>. Byloje sudėti Švėkšnos rabino prašymai panaikinti skolą už įsigytas miško medžiagas sinagogos statybai. Tačiau iš byloje saugomo Ministrų kabineto 1929 m. balandžio 16 d. nutarimo matome, kad prašyme minima skola nebuvo panaikinta, o buvo nutarta jos „grąžinimą išdėstyti per 10 metų“<sup>70</sup>.

Švėkšnos sinagoga, nors ir kentėjusi nuo gaisrų, vis dar stūkso miestelio centre. Deja, šiandien pastarasis pastatas nekelia pasididžiavimo švėkšniškiams. Nors šis statinys ir yra įtrauktas į Lietuvos nekilnojamo kultūros paveldo sąrašą, jis yra visiškai apleistas<sup>71</sup>. Švėkšnos sinagoga iš kitų Lietuvos sinagogų išsiskiria unikalia vieta, kurioje ji pastatyta. Ji stovi pačiame miestelio centre, toje pačioje aikštėje kur stovi katalikų bažnyčia. Atsižvelgdami į tai, galime teigti, kad Švėkšnos žydų bendruomenė buvo gerbiama ir, kad Švėkšnos žydai turėjo lygias teises su kitais miestelio gyventojais. Tai nėra būdinga kitų Žemaitijos miestelių bendruomenėms.

## 2.5. Žydų genocidas Švėkšnoje

1939 m. rugpjūčio 23 d. Sovietų Sąjunga ir nacistinė Vokietija sudarė Molotovo-Ribbentropo paktą, kuriuo susitarė nepulti viena kitos ir pasidalijo Vidurio Europą. Vokietijai atiteko Vakarų Lenkija ir Lietuva, o SSRS – Rytų Lenkija, Latvija, Estija ir Suomija. Taip buvo atvertas kelias Antram pasauliniam karui, kurį netrukus (1939 m. rugsėjo 1 d.) pradėjo Vokietija. Pirmoji auka buvo Lenkija. Po keliolikos dienų (rugsėjo 17 d.) ją užpuolė ir SSRS. Sutriuškinusios Lenkiją, abi šalys sutartį, pagal kurią Vokietija už dalį Lenkijos Sovietų Sąjungai perleido dalį

<sup>68</sup> Norkutė O., Švėkšnos sinagoga // Šilokarčema, 2005 m. balandžio 19 d., p. 5.

<sup>69</sup> LCVA, fondas 1129 Žydų reikalų ministerija, apyrašas 1 (byla 337).

<sup>70</sup> Ten pat.

<sup>71</sup> <http://silute.kryptis.lt>

Lietuvos. Prasidėjęs karas Lenkijoje priverė iš jos bėgti ir žydus. Taip Lietuva sulaukė žydų antplūdžio. Tačiau Lietuvos gyventojai neilgai džiaugėsi laisve. Jau 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuva buvo prijungta prie SSRS. Sovietiniai okupantai iš karto ėmėsi darbo. Jie ėmė naikinti jiems nepalankius žmones, primetė savo įstatymus, atiminėjo turtą, persekiojo kitaminčius, pradėjo masiškai tremti Lietuvos inteligentiją, ūkininkus, verslininkus ir t.t. Dėl visų nelaimių vėl buvo apkaltinti žydai. Jie buvo apkaltinti bendradarbiavimu su sovietų valdžia ir įvairiais sąmokslais. Tačiau ir patys žydai labai nukentėjo nuo sovietizacijos. Sovietų okupacijos metais buvo nacionalizuota daugybė tiek lietuviams, tiek žydams priklausiusio turto. Per pirmąjį 1941 m. birželio 14 d. Lietuvos inteligentijos trėmimą, buvo išvežta 17500 žmonių, tarp kurių, manoma, buvo apie 2 tūkst. žydų<sup>72</sup>. Tačiau Antrojo pasaulinio karo metais daugeliui žydų pavyko išsigelbėti nuo ištrėmimo.

Tuo tarpu lietuviai žydus sutapatino su jų nekenčiamais komunistais. Ypatingo žydų vaidmens krašto sovietizacijoje, jų kaltės Lietuvai mitas užvaldė ne tik eilinių lietuvių, bet ir politikų, intelektualų bei bažnyčios hierarchų sąmonę. Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas 1941 m. birželio pabaigoje savo dienraštyje rašė: „šaudomi žydai; šaudomi visi šeimos nariai, maži ir dideli. Bet ir jų nusikaltimai esą nežmoniški: buvę daromi padaryti sąrašai lietuvių, kurie turėjo būti sušaudyti ar kitaip nužudyti. Sadizmo žyduose yra gana daug“<sup>73</sup>. Dėl anksčiau minėtų priežasčių, daugelis lietuvių vokiečių okupacijos metais, dalyvavo akcijoje prieš žydus. Įtampa tarp lietuvių ir žydų pradėjo stiprėti jau nuo pirmųjų sovietinės okupacijos dienų, o vokiečių okupacijos metais peraugo į neapykantą.

Jau 1941 m. birželio 22 d. nacistinė Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą, ir į Lietuvą persikėlė Antrojo pasaulinio karo veiksmai. Pačioje Lietuvoje situacija jau buvo nestabili. Žydai, kurie tikėjosi SSRS užtarimo ir palaikymo ir lietuviai, kurie vylėsi išsaugoti nepriklausomybę, bet sulaukė tremties, buvo vieni kitais labai nusivylę. Lietuviai ėmė dairytis kaltininkų, kuriais tapo žydai. Žydų žudynės Lietuvoje prasidėjo pirmosiomis karo dienomis. Pirmiausia masiškai žydus žudyti pradėta pasienyje.

Konkrečių rašytinių šaltinių apie žydų gyvenimą Švėkšnoje tarpukario ir karo metais, išlikę nėra, nes, kaip jau buvo minėta anksčiau, visas Švėkšnos dvaro archyvas buvo sunaikintas. Istoriniuose šaltiniuose randama duomenų, kad tais metais Švėkšnos žydų bendruomenė buvusi aktyvi ir gausi. Tačiau daugiau sužinoti apie to meto žydų bendruomenę miestelyje galime tik iš senųjų Švėkšnos gyventojų pasakojimų.

<sup>72</sup> Meilus E., Holokaustas arba Lietuvos tragedija (1941-1944) paskaita. – Vilnius: LKA, 2001, p. 41.

<sup>73</sup> Lietuvos žydai, 1918-1940 prarasto pasaulio aidas. – Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 223.

Vokiečių okupacija, palietusi visą šalį, neaplenkė ir Švėkšnos. Holokaustas Švėkšnos apylinkėse prasidėjo jau pirmosiomis karo dienomis. Tilžės gestapo būrys birželio 24 d. pradėjo masiškai šaudyti žydus Gargžduose, po dviejų dienų - Kretingoje, Palangoje, - 25 km spinduliu visame Vokietijos-Lietuvos pasienyje. Visų pirma vyrus. Švėkšnos žydų bendruomenė tragedija išgyveno vieni pirmųjų Lietuvoje. Jau 1941 m. birželio 22 d iš kaimyninės Tilžės atvyko vokiečių operatyvinės grupės „A“ vadai ir įsakė Tilžės saugumo viršininkui pradėti žydų ir komunistų žudynes 25 km pločio ruože Lietuvoje. Tilžės operatyvinis būrys netrukus pradėjo „valymo“ akcijas Lietuvos pasienyje. Švėkšna buvo pasienio miestelis, todėl „valymo“ veiksmų čia buvo imtasi nedelsiant. Lietuvos provincijos miestų ir miestelių žydai daugiausia buvo žudomi 1941 m. rugpjūčio – rugsėjo mėnesiais.

Vykdamas nacių ir lietuvių administracijos pareigūnų įsakymus bei nurodymus, visi provincijos žydai buvo suvaryti į getus ir izoliavimo stovyklas. Dar iki galutinio getų ir stovyklų likvidavimo daugelyje vietovių buvo sušaudyti žydų tautybės vyrai ir paaugliai. Galutiniame provincijos žydų sunaikinimo etape sušaudyti visi likę žydai: moterys, vaikai ir seneliai. Žudynės paprastai buvo vykdomos kelių kilometrų atstumu už getų ir stovyklų esančiuose miškuose arba laukuose. Likęs žydų turtas buvo pasisavintas. Apie tai, į kokius getus buvo vežami Švėkšnos miestelio žydai, duomenų nėra išlikę. Galima spėti, kad jie buvo gabenami į Macikų (Šilutės raj.) koncentracijos stovyklą. Dar 1939 m. vokiečiai čia įkūrė karo belaisvių stovyklą STALAG 1A. Tačiau 1944 m. sovietams okupavus Lietuvą, Macikų lageryje buvo kalinami karo belaisviai vokiečiai. Po poros metų jame pradėti kalinti ir Lietuvos piliečiai, neįtikę sovietų okupacinei valdžiai. Nuo 1948 iki 1955 m. čia veikė GULAG'o skyrius Nr. 3. Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad 1952 m. tai buvo didžiausias lageris okupuotoje Lietuvoje. Vidutiniškai vienu metu čia galėjo būti kalinama apie 3000 žmonių. Griežčiausiai atskiroje uždaroje zonoje buvo laikomi politiniai kailiniai, nubausti 25 metams pataisomųjų darbų lagerio. Čia buvo kalinamos ir moterys bei jų kalėjime ar lageryje gimę vaikai, kuriems buvo įsteigtas net atskiras barakas. Nors dokumentuose dažniausiai nurodomos netikros kalinių mirties priežastys, yra žinoma, kad lageryje žmonės būdavo sušaudomi, naikinami dujų kameroje, dalis žmonių mirdavo nuo šalčio ir bado. Tačiau apie čia kalintus žydus duomenų nebuvo aptikta.

Švėkšniškis Jonas Strauka prisimena karo pradžią. Jis pasakoja, kaip 1941 m. birželio 22 d. ankstyvą rytą, eidamas į pievą parsivesti arklių, išgirdo šaudymą. Tuo pat metu jis sutikęs du žydus, skubančius į miestelį. Užkalbinti žydai pasakė, kad prasidėjo karas ir jie su šeimomis mėgins bėgti iš Švėkšnos. Tolesnio šių žydų likimo J. Strauka nežino. Iš jo pasakojimų aišku, kad žydai jau pirmosiomis karo valandomis žinojo kas jų laukia. Švėkšna buvo netoli Klaipėdos, kuri jau tuo metu buvo užimta vokiečių ir, pasak J. Straukos, todėl didžioji Švėkšnos žydų bendruomenės dalis

nespėjo pabėgti. Švėkšniškis prisimena, kad 1941 m. birželio pabaigoje, liepos pradžioje prasidėjo žydų registracija. Taip vadinamieji „baltaraiščiai“ vaikštinėjo po namus ir visus žydus varė į sinagogą. Liepos mėnesio pabaigoje žydų kapinėse buvo sušaudytos žydų tautybės komjaunuolės. Pask J. Straukos, tai buvo pirmosios žydų aukos Švėkšnoje. Rugsėjo mėnesį Švėkšnos sinagogoje buvo atrinkti darbingi žydai vyrai ir išvežti į Šilutės koncentracijos stovyklą. Vyrai atgal nebegrižo. Moterys, seneliai ir vaikai po vyrų išvežimo buvo apgyvendinti sinagogos teritorijoje įkurtame gete. J. Strauka puikiai prisimena, kas vyko tame gete, nes jis gyveno kaimynystėje. Jis pasakoja, kad didelės drausmės gete nebuvo. Ten gyvenančius žydus prižiūrė vietiniai „baltaraiščiai“. Žydų moterys galėjusios pareiti namo, tik joms buvo uždrausta išvykti iš miestelio<sup>74</sup>. Kad žydai būtų buvę paženklinėti šešiakampe žvaigžde, nei J. Strauka, nei kiti švėkšniškiai neprisimena. Jau rugsėjo mėnesį drausmė Švėkšnos gete sustiprėjusi. Žydės nebebuvo išleidžiamos į namus. Geto teritorijoje pasirodė juodomis uniformomis apsirengę vokiečiai. 86 metų švėkšniškė Ana Butkienė prisimena, kaip ją, nešančią žydams maistą į getą, sulaikė baltaraiščiai ir išvijo iš geto teritorijos. Ji teigė, kad anksčiau švėkšniškiai galėdavę nunešti maisto savo kaimynams žydams<sup>75</sup>.

Juoda spalva Švėkšnos žydų istorijoje nudažyta 1941 m. rugsėjo 20 diena. J. Strauka pasakoja, kad prieš kelias dienas iki tos tragiškos dienos Inkaklių miške (šeši kilometrai nuo Švėkšnos) lietuviai darbininkai kasė didžiules duobes. Tiek darbininkai, tiek kiti švėkšniškiai jautė kam skirtos to žymės. Tačiau Švėkšnos gete esantiems žydams apie tai niekas nepasakojo. Švėkšniškis pasakoja, kad ankstyvą rugsėjo 20 d. rytą į Švėkšną atvažiavo „baltaraiščių“ būrys iš Tauragės. Atskirai atvyko dar keli juodomis uniformomis apsirengę vokiečių kariškiai. J. Strauka teigia, pats girdėjęs, kaip kariškiai liepė žydams pasiimti rūbus, turimą vertingesnę turtą, nes jos važiuosiančios pas vyrus. Žydės buvo sulaipintos į atvirą sunkvežimį. Moterys naiviai tikėjo, kad jas veža pas vyrus. Jos buvo linksmos, mojavo rankomis susirinkusiems švėkšniškiams. Po pusės valandos Švėkšnoje likusios žydės ir kiti miestiečiai išgirdo šūvius nuo Inkaklių pusės. Greitai grįžo ir tuščias sunkvežimis, į kurį buvo sulaipintos likusios žydės. J. Strauka prisimena, kaip žydės, rankose laikydamos kūdikius, kariškių maldavo jų nežudyti. Sunkvežimis grįžo ir trečią kartą. Tada jau verkė ne tik žydai, bet ir lietuviai. Švėkšniškis pasakojo, kad po Inkakliuose įvykdyto žydų sušaudymo, jų Švėkšnoje nebeliko<sup>76</sup>. Istoriniuose šaltiniuose teigiama, kad 1941 m. rugsėjo 20 d. Inkaklių pušyne prie pat kaimo buvo sušaudyta daugiau negu 300 Švėkšnos žydų. Toje vietoje 1958

---

<sup>74</sup> J. Straukos prisiminimai.

<sup>75</sup> Ten pat.

<sup>76</sup> J. Straukos prisiminimai.

m. buvo pastatytas paminklas, holokausto aukoms atminti (žr. 12 priedą). Du žydai dar buvę užsukę į miestelį 1945 ar 1946 metais<sup>77</sup>.

LCVA buvo aptikta bylų apie Tauragės apskrities Švėkšnos valsčiaus savivaldybės žydų turto likvidavimo komisijos veiklą<sup>78</sup>. Valsčiuje veikė dvi šios paskirties komisijos. Apie pirmosios darbą žinoma tik tiek, kad ji dirbo 1941 m. spalio-lapkričio mėn. Žydų turto valsčiaus gyventojams buvo parduota beveik už 8 tūkst. Rm. Išlikę išmokų lapai rodo, jog iš komisijos gautų pinigų buvo išmokami atlyginimai už žydų laidojimą. Tokius atlyginimus gaudavo 42 valsčiaus gyventojai. Pastaroji komisija rūpinosi ir daiktų, kuriuos už tam tikras paslaugas („už darbą“, „už skolą“, ir pan.) iš jų savininkų žydų buvo įsigiję pavieniai lietuviai, grąžinimu. Išlikusi medžiaga rodo ir tai, jog iš pradžių žydų turtas buvo menkai apskaitomas, o pirmieji prie dalybų suskubo valsčiaus viršaitis bei vietos policijos tarnautojai. Antroji, arba naujos sudėties komisija, darbą pradėjo 1941 m. gruodžio 3 d. Pirmiausia ji perėmė buvusios komisijos raštus, usijusius su žydų turto likvidavimu ir nutarė sudaryti daiktų, „paimtų globon“, sąrašą. Naujosios komisijos pirmininku tapo valsčiaus viršaičio padėjėjas I. Klumbys, nariais P. Oželis, mokytojas S. Jurjonas, policininkas S. Klumbys, veterinarijos gydytojas J. Vaikasas, raštvedžiu – P. Žukauskas<sup>79</sup>. Bylose minima, kad likusius be šeiminių daiktus pirkė beveik 400 Švėkšnos ir Veiviržėnų valsčiaus gyventojai. Daugumą pirkėjų sudarė žmonės iš Švėkšnos ir Inkaklių seniūnijų kaimų. Už parduotus daiktus gauti pinigai buvo naudojami ir atlyginimams žydų turto komisijos nariams išmokėti. Minėta komisija ieškojo ir neįregistruoto, tačiau jau pasisavinto žydų turto. Rastą turtą įkainodavo ir parduodavo jo šeiminkui. Štai 1941 m. gruodžio 13 d. komisijos nariai atliko tarnybinį patikrinimą pas vietos policininką Igną Urboną. Kratos metu paaiškėjo, kad jis buvo pasisavinęs įvairių žydų daiktų. Randama įrašų, kad komisija likusį žydų turtą ne tik parduodavo fiziniams asmenims, bet perparduodavo ir įvairioms valdžios įstaigoms ar įmonėms: Švėkšnos valsčiaus savivaldybei ar policijos nuovadai, vietos ambulatorijai, pieno perdirbimo bendrovei, pradžios mokyklai<sup>80</sup>.

Kaip matome iš bylos išlikusių faktų, Lietuvių centrinės bei vietos valdžios institucijos aktyviai dalyvavo reglamentuojant žydų likimą. Prie šio proceso prisidėjo apskričių administracija, o valsčių pareigūnai neretai tiesiogiai dalyvavo jį įvertinant bei parduodant. Akivaizdu, kad tokia

<sup>77</sup> Ten pat.

<sup>78</sup> LCVA fondas 1344 Tauragės apskrities valsčių savivaldybės Vidaus reikalų ministerija, LR, apyrašas Nr. 8 ( bylos Nr. 1, 2).

<sup>79</sup> Ten pat.

<sup>80</sup> LCVA fondas 1344 Tauragės apskrities valsčių savivaldybės Vidaus reikalų ministerija, LR, apyrašas Nr. 8 ( bylos Nr. 1, 2).

valdžios institucijų pozicija buvo diskriminacinė. Kita vertu, šios institucijos nebuvo savarankiškos, todėl jų veikla rodo tik atskirų jose dirbusių pareigūnų poziciją, bet ne visų lietuvių poziciją.

Istoriniai faktai rodo, kad viena gausiausių Žemaitijos regiono Švėkšnos miestelio žydų bendruomenė buvo sunaikinta vos per keletą dienų. Tai, ką jie buvo sukūrę per išstisus šimtmečius, buvo sunaikinta, išgrobstyta ar parduota. Buvo naikinama viskas, nepaliekant jokių įrodymų apie žydų bendruomenės egzistavimą miestelyje. Šiandien apie jų buvimą liudija tik nedidelės Švėkšnoje esančios žydų kapinaitės ir apleista sinagoga miestelio centre. Dar kai kur galime pamatyti užrašų, kurie liudija apie čia buvusias krautuvėles ant pastatų fasadų. Dar juos mena senieji švėkšniškiai, kurių likę labai nedaug.

## IŠVADOS

1. Švėkšnos miestelis dėl palankios geografinės padėties bei sumanių miestelio savininkų tapo ne tik pasienio bet ir vienu pagrindinių Žemaitijos administracinių vienetų. Spartų miestelio ekonominį bei socialinį vystimąsi įtakojo galimybė keistis informacija ir patirtimi su kaimyninėmis šalimis, patogus susisiekimas su didžiais Lietuvos miestais, nuolatinė miestelio gyventojų kaita (pakeliui į didžiuosius Lietuvos miestus į Švėkšną užsukdavo pirkliai ir amatininkai iš kitų šalių) bei Švėkšnai suteiktos privilegijos rengti turgus bei prekymečius.
2. Palanki Švėkšnos miestelio geografinė padėtis, per Šiaurės karą ir 1708 – 1711 m. marą ištuštėjusios apylinkės bei M. Višnioveckio 1669 m. suteiktos privilegijos paskatino žydus kurtis Švėkšnoje. Netrukus žydai jau sudarė didžiąją dalį miestelio gyventojų ir tapo prekybos monopolininkais, taip užkirsdami kelią lietuvių verslų plėtojimui. Kadangi žydai buvo klajokliai, jie turėjo užmezgę palankių prekybinių ryšių su savo tautiečiais kitose užsienio šalyse, todėl pasienis buvo pati palankiausia vieta pastariesiems prekybiniam ryšiams plėtoti. Manoma, kad būtent patogi verslų plėtojimui aplinka labiausiai įtakojo aktyvų žydų kūrimąsi Švėkšnos miestelyje.
3. Žydų bendruomenė iki Antrojo pasaulinio karo Švėkšnoje buvo gausi, gerai organizuota bei gerbiama visoje Žemaitijoje. Jie gyveno pagrindinėse gatvėse miestelio centre, turėjo savo maldos namus, patys galėjo tvarkyti savo vidaus reikalus, mokyti vaikus bei nevaržomi

prekiauti. Miestelio savininkai visada palankiai buvo nusiteikę žydų atžvilgiu ir suteikdavo jiems daugybę privilegijų. Tuo tarpu žydai neišsilavinusiems miestiečiams padėdavo surašyti įvairius raštus valdžiai, užpildydavo dokumentus, paaiškindavo įstatymus ir t.t. Neatsižvelgiant į tai, kad lietuviai valstiečiai ir žydai vieni be kitų niekaip negalėjo išsiversti, tarp jų vis dėlto būta konfliktų.

4. Atsižvelgiant į tai, kad visa prekyba buvo žydų rankose, galime teigti, kad žydai atliko labai svarbų vaidmenį Švėkšnos miestelio socialinės-ekonominės raidos procese. Jie ne tik buvo pavyzdžiu lietuvių prekybininkams, kuriems vis dar trūko patirties verslo srityje, bet ir atvėrė daugybę prekybinių kelių. Žydai taip pat buvo daugelio naujų amatų Švėkšnoje pradininkai.
5. Tyrimas parodė, kad Švėkšnos žydų bendruomenė buvo visiškai sunaikinta 1941 m. rugsėjo mėnesį. Inkaklių kaimo pušyne, esančiame netoli Švėkšnos, buvo sušaudyti pirmiausia žydų vyrai, o po kelių dienų ir Švėkšnos gete likusios moterys bei vaikai. Iš viso buvo sušaudyta daugiau negu 300 Švėkšnos žydų. Paskutinį kartą žydai Švėkšnoje buvo pastebėti 1945 – 1946 m.